

הרב יעקב דוד לובאן

רב בעדיסאן, נוא דזערזי
חבר מחלקת הכשרות של ה-OU

מצה שמורה כל ימי הפסח

ע"כ דברי המגיד משנה. וכ"כ המ"ב בכיאר
הלכה (ת"ס, ס"א, ד"ה מצת מצוה) וערוך
השלחן (תנ"ג, ס"ק כ"א) שהוא דין לכתחלה
כמ"ש המ"מ.

לפי המ"מ נתפשט השאלה בראש דברינו.
ודאי הנמצא במקום שא"א לו להשיג מצה
שמורה או שמצה שמורה עולה ביוקר גדול
שרי לאכל מצה שאינה שמורה בלי התרת
נדרים, שהרי לרמב"ם דין שמורה לכל הפסח
הוא רק לכתחילה במקום שאפשר להזהר.

אולם רב חיים פאלגי בספר לב חיים,
ח"ג, סימן קט"ו, כתב בפשיטות שאדם שנוהג
לאכל מצה שמורה כל ימי הפסח, וא"א לו
להשיג מצה שמורה, אסור לאכל מצה שאינה
שמורה בלי התרת נדרים, כיון שחושש לשיטת
הרי"ף. (וחלק שם על הפרי חדש, סימן תצ"ו,
שהנוהג לאכל מצה שמורה כל ימי הפסח הוא
מלתא יתירה, ואינו צריך התרה.) הרי שחולק
על המ"מ, ולדעתו, לרי"ף והרמב"ם דין
שמורה לכל הפסח הוא לעכובא. אך לא פירש
מה יענה על הוכחת המ"מ מפרק ח' שמצה
שמורה אינו לעיכובא.

באמת, לשון הרמב"ם בפ"ה שכתב "צריך
אדם לזוהר בדגן שאוכל ממנו בפסח" משמע
דהוא לעיכובא, מדלא כתב "צריך אדם לזוהר
לכתחלה". וביותר יש להוכיח שהוא לעיכובא
מדיליף לה הרמב"ם מקרא דושמרתם את
המצות, והלא שמירה הוא לישנא דלא תעשה
(עיי' מכות י"ג:), ובל"ת לא אמרינן דהוי
לכתחילה. ואף דלשון ברמב"ם מורה דאינו
אלא דין דרבנן, ובדרבנן אשכחן איסור
לכתחלה, מ"מ כיון דסמך דין זה אקרא,
משמע דהוא מדינא. ועוד, זיל בתר סברא, אם
יש חשש חמץ, למה לא יאסר אף בדיעבד?

שאלה: אדם שנוהג לאכל מצה שמורה
משעת קצירה כל ימי הפסח, ואיקלא למקום
שא"א לו להשיג מצה שמורה, או שמצה
שמורה עולה ביוקר גדול, האם שרי לו לאכל
מצה שאינה שמורה בלי התרת נדרים?

שורש השאלה הוא כי הנוהגים לאכל
מצה שמורה כל ימי הפסח הוא משום
דחוששים לשיטת הרמב"ם והרי"ף דבעינן
שמורה כל ימי הפסח. ומעתה יש לדון אם
לדעת הרמב"ם והרי"ף בעינן שמורה רק
לכתחילה, או אף בדיעבד דינא הכי.

א. סתירה ברמב"ם

רמב"ם, הלכות חמץ ומצה פרק ה' (הל'
ח'), וז"ל, משום שנאמר ושמרתם את המצות
כלומר הזוהרו במצה ושמרו אותה מכל צד
חמוץ, לפיכך אמרו חכמים צריך אדם לזוהר
בדגן שאוכל ממנו בפסח שלא יבוא עליו מים
אחר שנקצר עד שלא יהיה בו שום חמוץ,
עכ"ל.

וכתב המגיד משנה דמדלא חילק הרמב"ם
(והרי"ף) בין מצה לביל פסח למצה דכל ימי
הפסח, מוכח דבעינן שמורה כל הפסח. וקשה
ממה שכתב הרמב"ם בפרק ח' (הל' י"ג),
וז"ל, מי שאין לו מצה משומרת אלא כזית
כשגומר סעודתו ממצה שאינה משומרת מברך
על אכילת מצה ואוכל אותו כזית וכו', עכ"ל.
הרי מבואר דשרי לאכל מצה שאינה משומרת
ורק דלא יצא חובת מצה לביל ראשון, וא"כ
דברי הרמב"ם סתרי אהודי.

ותירץ המגיד משנה שדין השימור הוא רק
לכתחלה אבל אינו לעכובא. ובפרק ח' דאיירי
באדם שאין לו אלא כזית מצה משומרת, שרי
לאכול מצה שאינה משומרת למשך הסעודה.

פליגי הרמב"ם והר"ן.

ביסוד פלוגתת הרמב"ם והר"ן פירש הערוך השלחן (ס"ק כ"א) שלדעת הרמב"ם שמירה בדגן הוא כדי למנוע חשש חמץ, ולכן כל היו"ט שזה בכך. משא"כ לדעת הר"ן, שמירת הדגן הוא מדיני לשמה, ולכן זה דין מיוחד למצות מצוה. וזה ברור כי אף לשיטת הרמב"ם יש דין שימור לשמה, שהרי פסק הרמב"ם בפרק ו' (הל' ט') שאין יוצאין בחלות תודה ורקיקי נזיר, אף שאינם באים חמץ, משום דלא נאפו לשם מצות מצוה. א"כ גם הרמב"ם מסכים דבעינן שמורה לשמה למצות מצוה בליל פסח. אבל יש דין נוסף דשמירה משעת קצירה משום ליתא דחמץ, וזה נוהג כל שבעה.

ומה שכתב הערוך השלחן שלדעת הרמב"ם בעינן שמירה משום חמץ, מלבד שהדבר ברור הכי ממה שסובר הרמב"ם דבעינן שמירה כל ז', וע"כ אין זה מדין לשמה, דלשמה שייך רק במצות מצוה, עוד מוכח הכי מהא דכתב הרמב"ם האי דינא דשמירה בדגן בפרק ה'. וכל פרק ה' איירי בדיני חמץ, ומוכח דדין שמירה בדגן הוא למנוע חמוץ. ואילו האי דינא דאין יוצאים בחלות תודה ורקיקי מצוה, שהוא מטעם לשמה, הביא הרמב"ם בפרק ו', שהוא פרק מדיני מצות מצוה.

ג. הוכחת הרמב"ם דשמירה מטעם חימוץ

ויש לעיין מנא ליה לרמב"ם שמצות שמירה בדגן הוא מטעם חמץ (ולכן הוא שוה לכל ימי הפסח), הלא כיון דגם הרמב"ם מודה דיש דין שמירה לשמה, אשר מהאי טעמא לא יוצאין ברקיקי מצוה וחלות תודה (כמ"ש בפרק ו'), א"כ מנא ליה דיש עוד דין שמירה מטעם חמץ. ובפרט שקשה איך ילפינן ב' דינים (שמירה בדגן מטעם חמץ ושמירה לשמה) מקרא דשמרתם את המצות, וכמבואר ברמב"ם, ומנא ליה תרי דיני מחד קרא.

ונראה שמקור שיטת הרמב"ם מבואר

אך המ"מ הוכיח שדין שמירה בפסח הוא לכתחלה, אף שזה דוחק בלשון הרמב"ם, לישב מ"ש הרמב"ם בפרק ח', דשרי לאכל מצוה שאינו משומרת. אולם, כמה מחברים (משנת יעבץ, סימן ט"ו אות א', ועוד) כתבו ישוב אחר לסתירת הרמב"ם. יש ב' הלכות דשמירה, כמו שיתבאר לקמן. יש דין שמירה מחמץ ויש דין שמירה לשמה, ושניהם לעיכובא. שמירה לשמה בעינן רק למצות מצוה בליל פסח, אבל שמירה מחמץ דינא הוא לכל מצות מצוה בפסח, לרמב"ם. מה שמבורר ברמב"ם בפרק ח' דשרי לאכל מצוה שאינה משומרת הכונה שאינה משומרת לשמה אבל משומרת מחמץ (ומשכחת לה בלישת עכו"ם וישראל עומד על גביו), ולכן שרי לאכלו בפסח.

ונראה שהמ"מ לא ניחא ליה בישוב זה, כי זה דוחק גדול לאמר שמה שכתב הרמב"ם "מצוה שאינו משומרת", כוונתו שאינה משומרת לשמה אבל משומרת מחמץ, שהרי דין שמירה מחמץ ילפינן מקרא ד"שמרתם את המצות", ואיך סתם הרמב"ם וכתב "מצוה שאינו משומרת" אם באמת משומרת מחמץ, ואין שום רמז לזה ברמב"ם.

ונראה שבאמת יש רמז גדול לחילוק זה ברמב"ם, ובזה יתבאר שיטת רב חיים פאלגי.

ב. שמירה מטעם חמץ או לשמה

תחילה יש להרחיב בביאור שיטת הרמב"ם. הערוך השלחן (סי' תנ"ג ס"ק י"א-כ"א) כתב כי אף שהר"ף והרמב"ם סברי דבעינן שמירה בדגן כל ז', אבל אין כן דעת הר"ן בפסחים (דף מ'). הר"ן סובר דשמירה מקצירה וטחינה הוא דין מיוחד למצות מצוה בליל ט"ו, והובאו דבריו בבית יוסף (סי' תנ"ג). וכך פסק בשלחן ערוך (סי' תנ"ג סעי' ד'), וז"ל, החטים שעושים בהם מצות מצוה טוב לשמרן שלא יפלו עליהם מים משעת קצירה וכו', עכ"ל. הרי דוקא במצות מצוה בעי שמירה משעת קצירה. וראוי להבין במה

דוּשְׁמֵרְתָם אֶת הַמִּצְוֹת יִלְפִינָן דִּין דְּאוּרִייתָא וְדִין דְּרַבְנָן, דְּמִדְּאוּרִייתָא יִלְפִינָן שְׁמִירָה בְּשַׁעַת לִישָׁה וְאִפִּייהּ, וּמִדְּרַבְּנָן הִרְחִיבוּ דִּין שְׁמִירָה לְדַגְן. (ע"ע בזה במ"ב, סימן ת"ס, ס"א, ביאור הלכה ד"ה אין.) כֵּן מְבוֹאֵר מִמֶּה שֶׁכָּתַב הַמְּרַב"ם, וְז"ל, מִשּׁוּם שְׁנֵאמַר וּשְׁמֵרְתָם אֶת הַמִּצְוֹת, כְּלוּמַר הִזְהָרוּ בְּמִצְוֵה וּשְׁמֵרְתָם אוֹתָהּ מִכָּל צַד חֲמוּץ, לְפִיכֵךְ אִמְרוּ חֲכָמִים צָרִיךְ אָדָם לִיזְהַר בְּדַגְן שְׂאוּכָל מִמֶּנּוּ בַּפֶּסֶח וְכו', עכ"ל. (כך הוא גִּירְסַת הַמ"מ בְּרַמְב"ם, אִף שִׁישׁ גִּירְסָא אַחֲרָת, עֵינָן בְּשׁוּנֵי נוֹסְחָאוֹת בְּרַמְב"ם, דְּפוֹס שְׁבַתֵי פְּרַנְקֵל.) וְלִכְאוּרָה יֵשׁ כַּאֲן כָּפַל לְשׁוֹן, "הִזְהָרוּ בְּמִצְוֵה וּשְׁמֵרְתָם אוֹתָהּ", וְשׁוֹב, "לְפִיכֵךְ אִמְרוּ חֲכָמִים צָרִיךְ אָדָם לִיזְהָר". וְמֵאֵי "לְפִיכֵךְ", הֲלֹא הֵייוֹנוּ הֵךְ. וְעַל כִּרְכֵךְ כּוֹנֵת הַרְמַב"ם דְּמִתְחַלְלָה כָּתַב "מִשּׁוּם שְׁנֵאמַר וּשְׁמֵרְתָם אֶת הַמִּצְוֹת, כְּלוּמַר הִזְהָרוּ בְּמִצְוֵה וּשְׁמֵרְתָם אוֹתָהּ מִכָּל צַד חֲמוּץ", וְהֵייוֹנוּ הַדִּין דְּאוּרִייתָא, וְכָתַב "לִיזְהָר בְּמִצְוֵה" (וְלֹא "בְּדַגְן" כְּמִש"כ אַח"כ), וּמִצְוֵה מְקָרִי מִשַּׁעַת לִישָׁה, וְהֵייוֹנוּ הַדִּין דְּאוּרִייתָא (וְהוּא דִּין דְּשְׁמִירָה לְשִׁמְהָ, שֶׁהוּא בְּשַׁעַת לִישָׁה וְאִפִּייהּ, שְׁבָאוֹתָהּ שַׁעַת מְקָרִי מִצְוֵה). וְשׁוֹב כָּתַב, "וְלְפִיכֵךְ אִמְרוּ חֲכָמִים" (דְּהֵייוֹנוּ תִּקְנַת חֲכָמִים), "צָרִיךְ אָדָם לִיזְהָר בְּדַגְן", וְהֵייוֹנוּ שְׁמִירָה מִחִימוּץ מִשַּׁעַת קְצִירָה כְּשֶׁעֲדִיין הוּי דַּגְן.

וְהָא דְּמִדְּאוּרִייתָא יִלְפִינָן מֵהָאֵי קְרָא שְׁמִירָה לְשִׁמְהָ בְּשַׁעַת לִישָׁה וְאִפִּייהּ, וּמִדְּרַבְּנָן סָמְכוּ עַל הָאֵי קְרָא עוֹד דִּין אַחַר לְגַמְרֵי, שְׁמִירָה מִחִימוּץ מִשַּׁעַת קְצִירָה, נִרְאֶה לְפַמ"שׁ הַצִּל"ח (פְּסָחִים לֵה. ד"ה אֲכָן), שֶׁהִקְשָׁה מִנָּא לִיָּה דְּבַעֲינָן שְׁמִירָה לְשִׁמְהָ, הָא בְּקָרָא לֹא כְּתִיב אֲלֵא וּשְׁמֵרְתָם, וְדִי אִם נִילֵף דְּבַעֲינָן שְׁמִירָה מִחִימוּץ. וְתִירֵץ דְּא"כ קְרָא מֵאֵי קָמ"ל, פְּשִׁיטָא שְׂאֵם לֹא שְׁמֵרָה אֲסוּר מִחֲשֵׁשׁ חֲמוּץ, אֲלֵא ע"כ חִידְשָׁה תוֹרָה דְּבַעֲינָן שְׁמִירָה לְשִׁמְהָ, עכ"ד. וּמִכָּאֵן לְמַדִּים דִּין שְׁמִירָה דְּאוּרִייתָא בְּשַׁעַת לִישָׁה וְאִפִּייהּ, שְׁע"כ הוּי מִצְוֹת שְׁמִירָה לְשִׁמְהָ, וְכִנ"ל. אֲבָל מִשַּׁעַת קְצִירָה וְטַחֲיִנָּה, מִעִיקָר הַדִּין לֹא חִישִׁינָן לְחֲמוּץ, דְּלֹא מִחֲזַקִּינָן

בְּט"ז (ס"י ת"ס ס"ק א'), שֶׁכָּתַב שֵׁם הַמַּחְבֵּר דְּאִין לְשׁוֹן וְאוֹפִיָּן הַמִּצְוֹת ע"י עֲכו"ם. וְכָתַב הַט"ז דְּאִפִּילוּ יִשְׂרָאֵל עוֹמֵד עַל גְּבִיּוֹ לֹא מֵהֵנִי מִשּׁוּם דְּעֲכו"ם אֲדַעְתָּא דְּנִפְשִׁיָּה עֲבִיד כְּמוֹ שֶׁכָּתַב הַרְשֵׁב"א. מִיָּהָא, הֵנִי מִיָּלִי בְּלִישָׁה וְאִפִּיָּהּ אֲבָל טַחֲיִנַת הַחֲטִיִּים כְּשֶׁר ע"פ עֲכו"ם אִם יִשְׂרָאֵל עוֹמֵד עַל גְּבִיּוֹ. וְהַחִילוּק בֵּין טַחֲיִנָּה לְלִישָׁה וְאִפִּיָּהּ הוּא דְּלִישָׁה וְאִפִּיָּהּ בְּעֵי לְשִׁמְהָ, וְלָכֵן עֲכו"ם פְּסוּל, וְאִפִּי' יִשְׂרָאֵל עוֹמֵד עַל גְּבִיּוֹ לֹא מֵהֵנִי. אֲבָל שְׁמִירָה בְּדַגְן בְּשַׁעַת טַחֲיִנָּה הוּא מִטַּעַם חֲמוּץ, וְכָל יִשְׂרָאֵל עוֹמֵד עַל גְּבִיּוֹ וּמִפְקָח כְּשֶׁר. וְהָא דְּהִדְבַר חֲלוּק וְבַעֲינָן לְשִׁמְהָ רַק בְּלִישָׁה וְאִפִּיָּהּ וְלֹא בְּקְצִירָה וְטַחֲיִנָּה, כָּתַב הַט"ז, וְז"ל, דְּעִיקָר עֲשִׂיית הַמִּצְוֵה הִיא לִישָׁה וְאִפִּיָּהּ וְזֶה צָרִיךְ לְהִיּוֹת לְשֵׁם מִצְוֵה, עכ"ל. כּוֹנֵת הַט"ז, דְּשְׁמִירָה לְשִׁמְהָ מִשּׁוּי חֲלוּת לְשִׁמְהָ בְּמִצְוֵה. וְחֲלוּת לְשִׁמְהָ לֹא שִׁיךְ אֲלֵא בְּשַׁעַת לִישָׁה וְאִפִּיָּהּ שֶׁהוּא שַׁעַת עֲשִׂיית הַמִּצְוֵה. אֲבָל טַחֲיִנַת הַדַּגְן אֵינּוּ אֲלֵא הַכְּשֶׁר מִצְוֵה, וְאֵינּוּ גּוֹף פְּעוּלַת עֲשִׂיית הַמִּצְוֵה. וְלָכֵן לֹא יִתְכַן דִּין לְשִׁמְהָ בְּטַחֲיִנָּה, כִּי אֵי אִפְשָׁר לְחוּל דִּין לְשִׁמְהָ בְּדַגְן בְּשַׁעַת שְׂאֵינּוּ מִצְוֵה.

וְנִרְאֶה דְּזֶה הוֹכַחַת הַרְמַב"ם שְׁשְׁמִירַת הַדַּגְן הִיא מִטַּעַם חִימוּץ (וְלָכֵן נוֹהַג כָּל שְׁבַעֵה), כִּי אֵי אִפְשָׁר לְאִמְרַר שְׁשְׁמִירַת הַדַּגְן הִיא מִדִּין לְשִׁמְהָ, שֶׁהִרִי קְצִירָה וְטַחֲיִנָּה אֵינּוּ עֲשִׂיית הַמִּצְוֵה. וְלֹא שִׁיךְ דִּין לְשִׁמְהָ אֲלֵא בְּשַׁעַת עֲשִׂיית הַמִּצְוֵה. וְכִיּוֹן דְּמְבוֹאֵר בַּפְּסָחִים מ'. דְּבַעֲי עֲשִׂיית הַמִּצְוֵה מִעִיקָרָא מִשַּׁעַת קְצִירָה, ע"כ הוּא דִּין שְׁמִירָה מִחִימוּץ, וְלָכֵן נוֹהַג כָּל יְמֵי הַפֶּסֶח.

ד. תרי דיני מחד קרא

וְאִכְתִּי צ"ע עַל הַרְמַב"ם אִיךְ יִלְפִינָן תְּרֵי דִינֵי מִחַד קְרָא דוּשְׁמֵרְתָם אֶת הַמִּצְוֹת, דִּין לְשִׁמְהָ בְּשַׁעַת לִישָׁה וְאִפִּיָּהּ, וְדִין שְׁמִירָה מִחֲמוּץ בְּשַׁעַת קְצִירָה וְטַחֲיִנָּה. וְכִבֵּר הִקְשָׁה כֵּן בְּשׁו"ת מִנְחַת בְּרוּךְ (ס"י ע"ב) עַל הַט"ז דְּכָתַב דְּחֲלוּק דִּין שְׁמִירָה בֵּין טַחֲיִנָּה, לְלִישָׁה וְאִפִּיָּהּ, ע"ש.

וְהִנְרָאֵה, כִּי מִלְשׁוֹן הַרְמַב"ם מוֹכַח שְׁמִירָה

אותה", מה החילוק בין "הזהרו" ו"שמרו". וביותר צ"ע, מאי שנא דבבא קמא כתב "הזהרו במצה ושמרו אותה", הרי תרתי, זהירות ושמירה. ואילו בבא בתרא כתב, "ולפיכך אמרו חכמים צריך לזהר בדגן". הזכיר "ליזהר" והשמיט "שמירה", והלא דבר הוא.

והנראה, הריטב"א (פסחים מ). כתב שהיה דין לפני רבו הרא"ה שעכו"ם פוסל בלישה ואפייה אפילו אם ישראל עומד על גביו משום דעכו"ם אדעתא דנפשיה קא עביד. והרא"ה חלק עליו, וז"ל הריטב"א, דלא בעי עשייה לשם מצה, רק שמור לשם מצה, דהכי כתיב, ושמרתם את המצות, עכ"ל. וכשיטת הרא"ה הוא דעת ר' האי גאון מובא ברא"ש (פ"ב אות כ"ו), שישראל עומד על גביו מהני. אבל הבית יוסף (סי' ת"ס) כתב בשם הרשב"א דלישה ואפייה ע"י עכו"ם לא מהני, אפילו אם ישראל עומד על גביו. וכך פסק בשלחן ערוך (סי' ת"ס ס"א). וצ"ע שיטת הרשב"א, כי לכאורה טענת הרא"ה נכונה היא, דבתורה לא כתיב ועשיתם את המצות אלא ושמרתם את המצות, וא"כ תסגי אם ישראל עומד ושומר, ומה איכפת לנו בכוננת העכו"ם שעוסק בלישה. וכבר דנו בזה טובא באחרונים, עיין מנחת חינוך (מצ' י' ד"ה והנה מכל), שפת אמת (פסחים מ). שו"ת מנחת ברוך (סי' ע"א) וחתם סופר בהגהותיו על שו"ע (סי' ת"ס) ובשו"ת חתם סופר (או"ח סי' קכ"ח).

ו. שמירה ופיקוח

ונראה לבאר שיטת הרשב"א דלא מהני ישראל עומד על גביו. כי יש ב' אופני שמירה, יש שמירה של שליטה ויש שמירה של פיקוח. שמירה של שליטה פירושו שהשומר שולט על המצב ובידו להרחיב ובידו לקצר. ולמשל, מאן דלש ואופה, הוא השליט על העיסה ובידו למנוע חימוץ הלחם. לא כן שמירה של פיקוח, שאין ביד השומר שום שליטה אלא שהוא מפקח ומשגיח באופן שיכול להעיד בסוף שנעשה כדת וכדין. והמשל לזה הוא

איסורא, וכמש"כ הר"ן (פסחים מ.), אבל מדרבנן אמרו חכמים דלא סמכינן אחזקה, ותקנו שמירה מחמץ משעת קצירה, וסמכו דבריהם על לשון הקרא, ושמרתם את המצות, כי בפסוק לא נזכר לשמה (וכמו שהקשה הצ"ח), ורק דע"כ דרשו חכמים דכוונת הקרא היא שמירה לשמה, דאל"כ למה לי קרא, אבל מ"מ אין מקרא יוצא מדי פשוטו, ופשטיה דקרא מורה דבעינן שמירה מחימוץ, וסמכו חכמים דבריהם דבעינן שמירה בשעת קצירה וטחינה על פשטות לשון המקרא. ושפיר ילפינן תרי דיני מהאי קרא דושמרתם את המצות.

(עוד יש להעיר בלשון הרמב"ם שכתב, "לפיכך צריך אדם לזהר בדגן שאוכל ממנו בפסח". וכתב המגיד משנה הנ"ל שלשון הרמב"ם מורה דבעינן שמירה כל ימי הפסח. וצ"ע למה כתב הרמב"ם שצריך לזהר בדגן בפסח, ולא כתב ג"כ שצריך לזהר בלישה ואפייה כל ימי הפסח שיהא שמור מחמץ. ולמה כתב הרמב"ם הדין שמירה דכל ימי הפסח רק בנוגע לקצירה וטחינה, ולא בנוגע לישא ואפייה גם כן. אך הא לא קשיא, כי זה פשוט דבעינן שמירה מחמץ בשעת לישא ואפייה כל ימי הפסח, דאל"כ איך יאכל המצה, דלמא חמץ הוא. ולזה לא צריך תקנת חכמים מיוחדת. אבל בשעת קצירה וטחינה חידושה הוא דבעינן שמירה, כי מדאורייתא לא מחזקינן איסורא, ורק דרבנן תקנו הוספת דין שמירה, ולזה כתב הרמב"ם דצריך לזהר בדגן שאוכל ממנו בפסח).

ה. זהירות ושמירה

ויש הערה אלימתא בלשון הרמב"ם שכתב בפרק ה', וז"ל, משום שנאמר ושמרתם את המצות, כלומר, הזהרו במצה ושמרו אותה מכל צד חמוץ. לפיכך אמרו חכמים צריך אדם לזהר בדגן שאוכל ממנו בפסח שלא יבוא עליו מים, עכ"ל.

וצ"ע מה שכתב, "הזהרו במצה ושמרו

גביו לא מהני, כי באופן כזה השמירה הוא רק פיקוח ואין שום שליטה, ואי אפשר לחול דין לשמה במצה אלא אם כן הישראל הוא הלש והאופה.

ז. ביאור החילוק בין שמירה לזהירה

ובזה שבנו לבאר כפל לשון הרמב"ם בפרק ה', "הזהירו במצה ושמרו אותה", מאי שנא "הזהירו" מ"ושמרו". על פי הנ"ל נראה שבלשון הרמב"ם שמירה פירושו שליטה, וזהירה פירושו פיקוח לבד בלא שליטה. לדעת הרמב"ם יש ב' דינים בעשיית המצה: שליטה ופיקוח. כי הדין שמירה בשעת לישה ואפייה הוא דין שליטה כדי שיחול דין לשמה בעשיית המצה, וכשיטת הרשב"א הנ"ל, דבעינן שמירה דשליטה ולא סגי עומד על גביו. והדין פיקוח הוא דין שמירה מכל צד חימוץ, ולזה הדין לא בעינן שמירה של שליטה, וסגי בפיקוח, שע"ז ידעינן שלא נתחמזה. ובקרא ד"ושמרתם את המצות" כלולים ב' הדינים, שמירה דשליטה ופיקוח. כי ע"כ בעינן שמירה דשליטה כדי לחול לשמה, דאילו שמירה מחימוץ פשיטא ולמה לי קרא, וכמש"כ הצ"ח, ומכל מקום פשיטא דקרא מורה על שמירה מחימוץ, ולזה סגי פיקוח.

ומעתה מובן היטב מה דברי שא כתב הרמב"ם "הזהירו במצה ושמרו אותה מכל צד חמוץ", הרי תרתי בעינן, זהירות ושמירה, ואילו בסיפא כתב הרמב"ם, "לפיכך אמרו חכמים צריך אדם לזהר בדגן שאוכל ממנו בפסח", ולא הזכיר אלא זהירות ולא שמירה. ולפי הנ"ל היינו טעמא, כי ברישא, שכתב הרמב"ם הדין דאורייתא דילפינן מושמרתם את המצות, איירי הרמב"ם בשעת לישה ואפייה, כי רק אז מקרי מצה, וזהו שדייק הרמב"ם שכתב, "כלומר הזהירו במצה ושמרו אותה", מצה דייקא, דהיינו מלישה ואילך. ובשעת לישה ואפייה בעינן שמירה דשליטה כדי לחול דין לשמה, וזהו שכתב הרמב"ם "הזהירו במצה". וגם בעינן שמירה דפיקוח

עכו"ם לש ואופה וישראל עומד על גביו. אין ביד הישראל כח ושליטה למנוע חימוץ, אלא יכול להעיד בסוף אם נתחמזה אם לאו.

דעת הרשב"א נראה דשמירה פירושו שליטה. ובה סרה טענת הרא"ה, דבתורה כתיב ושמרתם את המצות ולא כתיב ועשיתם, וא"כ אמאי לא מהני אם ישראל עומד על גביו ושומר? כי אף שזה נכון דבעינן שמירה לשמה ולא עשייה, אבל אם העכו"ם לש ואופה והישראל עומד על גביו, אין לישראל שום שליטה, אלא הוא משגיח ומפקח, ולדעת הרשב"א ושמרתם את המצות פירושו שמירה של שליטה, ולכן עומד על גביו לא מהני.

ובזה פליג הרא"ה, כי לדעתו שמירה של פיקוח סגי, ולכן אם ישראל עומד על גביו ושומר, המצות כשרות, ולא איכפת לנו בכוונת העכו"ם. סוף כל סוף, הישראל משגיח ורואה שלא נתחמזה העיסה.

הרי חולקים הרשב"א והרא"ה אם שמירה פירושו שליטה או פיקוח. ויש להוסיף הסבר מנא ליה לרשב"א דשמירה היינו שליטה, ולא סגי בשמירה דפיקוח. כי בשאר דוכתי דבעינן לשמה, חלות לשמה הוא תנאי בעשייה, וכגון כתיבת ספר תורה, תפילין ומוזוזות, ועשיית ציצית. והטעם לזה פשוט, דרק על ידי עשייה, שהוי פעולה בחפצא, יכול לחול דין לשמה. וקשה, מאי שנא מצה דאמרה תורה ושמרתם את המצות, ולא אמרה ועשיתם את המצות (וכמו שהעיר הרא"ה). בישוב הערה זו סובר הרשב"א דגם במצה הדין לשמה הוא בעשייה, אך במצה השמירה גופא הוא העשייה, כי מצה פירושו עיסה שלא נתחמזה, ושמירת המצה מחימוץ היינו עשייתה. אי לזאת, ע"כ שמירה פירושו שליטה, כי אז ייתכן ששמירה מקרי עשייה ע"י שמונע את חימוץ העיסה. אבל שמירה של פיקוח והשגחה לא מקרי עשייה, כיון שאינו אלא בירור שלא נתחמזה, ואין שום פעולה במצה על ידי פיקוח, ולא ייתכן שיחול דין לשמה על ידה. ומובן היטב מאי טעמא סובר הרשב"א שישראל עומד על

גביו ומפקח. ואם כן בפרק ח' התיר לאכול מצה שלא נילושה ונאפית לשמה והלישה ואפייה היה ע"י עכו"ם ולא מקרי שמורה כיון דאין ישראל שולט בעיסה. מכל מקום ישראל עומד על גביו לפקח על העיסה שלא נתחמזה. ודבר זה מדויק ברמב"ם שכתב "מי שאין לו מצה משומרת", ובלשון הרמב"ם "שמירה" פירושו שליטה, וזה ייתכן רק בשעת לישה ואפיה. ואין זה סתירה למה שכתב בפרק ה' דבעינן זהירות בדגן, כי לזה סגי אם ישראל עומד על גביו לפקח שלא נתחמזה.

גם מדויק כדברינו, כי בפרק ה' כתב "צריך אדם לזהר בדגן שאוכל ממנו בפסח", ודגן הוא קודם לישה, ולא בעינן לשמה כיון שעדיין לא הוי עיסה, ורק בעינן פיקוח (זהירות) שלא יהיה חמץ כל ימי הפסח. אבל בפרק ח' כתב "מי שאין לו מצה משומרת", ולא מקרי מצה אלא מלישה ואילך, ובמצה בעינן לשמה רק לליל הסדר.

ולפי מ"ש בישוב הסתירה, שוב אין הכרח למ"ש המ"מ שלרמב"ם דין שמירה לכל הפסח הוא לכתחילה, כי זה דוחק בלשון הרמב"ם וכנ"ל, והוכרח לכך רק מחמת הסתירה. ולדרכנו, שאין הוכחה מהרמב"ם בפרק ח' דהוי לכתחלה, שפיר מיושבת שיטת הרב חיים פאלגי שבעינן מצה שמורה לעיכובא, ואדם שנהוג לאכול מצה שמורה כל ימי הפסח, וא"א לו להשיג מצה שמורה, אסור לאכול מצה שאינה שמורה בלי התרת נדרים.

להלכה למעשה, לא באתי להכריע בין המ"מ והרב חיים פאלגי, ומי אני להכניס ראשי בין ההרים, וכוונתי רק לברר ב' השיטות.

מ. צ"ע בשיטות דבעינן קצירה וטחינה לשמה

להשלמת הענין, זכינו לישיב שיטת הרמב"ם, ודברינו בנויים על מש"כ הט"ז דלא

מחמץ וכפשטיה דלישנא דקרא, ולזה כתב הרמב"ם "ושמרו אותה". (ואף דשמירה של פיקוח מחמץ הוא מילתא דפשיטא, וכנ"ל, דאם לא יפקח איך שרי לאכול המצה מספק דהוי חמץ, מכל מקום, בפשטיה דקרא נכלל כוונה זו דבעינן שמירה דפיקוח.)

אבל בסיפא כתב הרמב"ם, "אמרו חכמים צריך אדם לזהר בדגן שאוכל ממנו בפסח". כאן המדובר הוא הדגן בשעת קצירה או טחינה, ובהאי שעתא לא בעינן לשמה, וכמש"כ הט"ז הנ"ל, כי בשעת קצירה וטחינה עדיין לא מקרי מצה, וכל תועלת השמירה היא רק לפקח שלא בא לידי חימוץ. ולזה כתב הרמב"ם רק חד דינא "צריך לזהר בדגן", דין זהירות לחוד שלא החמיצה.

ח. ישוב הסתירה ברמב"ם

וע"פ הקדמות הנ"ל, מיושבת היטב קושית המגיד משנה, שהרמב"ם לכאורה סותר את עצמו. בפרק ה' כתב "צריך אדם לזהר בדגן שאוכל ממנו בפסח שלא יבוא עליו מים אחר שנקצר עד שלא יהיה בו שום חמוץ", ומדויק בלשון הרמב"ם דזה נהוג כל ימי הפסח, ואילו בפרק ח' מבואר דמותר לאכול בפסח מצה שאינה שמורה. אבל לפי הנ"ל לא קשיא, דזהירות לחוד ושמירה לחוד. בפרק ה' כתב הרמב"ם, "לפיכך אמרו חכמים צריך אדם לזהר בדגן שאוכל ממנו בפסח". זהירות בדגן דווקא, ולא שמירה, כי בדגן ליכא דין לשמה כיון שעדיין לא הגיע לכלל עיסה. ורק בעינן זהירות שלא יהיה חמץ. ולזה סגי פיקוח ולא בעינן שליטה. ואפי' אם העכו"ם קצר או טחן, אם ישראל עומד על גביו סגי, וכמש"כ הט"ז, דלא בעינן לשמה. וזה הדין שייך לכל ימי הפסח. אבל בפרק ח' כתב "מי שאין לו מצה משומרת", משומרת דווקא, דהיינו שליטה, שהישראל לש ואופה וע"י כך שולט על המצה ומונעו מחימוץ. ובעינן שמורה רק כדי לחול דין לשמה למצת מצוה. אבל לשאר היו"ט שרי לאכול מצה שאינה שמורה, ומכל מקום זהירות בעינן דהיינו שישראל עומד על

גזירת הכתוב היא דלא יוצאין מצות מצה אלא אם כן נשמר לשמה, ולכן אמרה תורה ושמרתם את המצות, ולא ועשיתם את המצות, משום דלשמה אינו חל במצה ע"י עשייה לשמה.

היוצא מזה דיש ב' מהלכים בגדר לשמה במצה. י"ל דלשמה הוא דין במצה וי"ל דלשמה הוא דין בשמירה. והחקירה מסתעף מב' אופנים לישב מאי טעמא כתיב ושמרתם את המצות ולא ועשיתם את המצות. באופן א' י"ל דכתיב ושמרתם את המצות משום דלשמה אינו חלות במצה כלל, אלא הוא תנאי בשמירה. באופן ב' י"ל דכתיב ושמרתם את המצות משום דעשיית המצה היא ע"י מניעת חימוץ בשמירה דשליטה, ולפי"ז י"ל דלשמה הוא דין במצה.

לעיל כתבנו שהרשב"א והרא"ה, שפליגי אם לישת ואפיית עכו"ם מהני בישראל עומד על גביו, חולקים אם שמירה פירושו שליטה או פיקוח. נראה כי פלוגתייהו תלוי בשני צדדים הנ"ל. לדעת והרא"ה דמהני לישת ואפיית עכו"ם בישראל עומד על גביו, על כרחך לשמה אינו דין במצה, שהרי ישראל העומד על גביו אינו אלא מפקח, ואין שום מעשה במצה שיחול דין לשמה במצה, ומוכרח דלשמה הוא תנאי בשמירה. אבל לדעת הרשב"א דלא מהני לישת ואפיית עכו"ם בישראל עומד על גביו משום דבעינן שמירה דשליטה, לכאורה אין הכרע אם לשמה הוא דין במצה או בשמירה. אבל באמת נראה שלרשב"א על כרחך לשמה הוא דין במצה, דאם לאו כן מנ"ל לרשב"א דבעינן שמירה דשליטה ומש"ה ישראל עומד על גביו לא מהני, דלמא שמירה דפיקוח סגי? והרי פשטיה דקרא דכתיב "ושמרתם את המצות" משמע דכל אופן של שמירה מהני, ולמה לא יהא שמירה דפיקוח בכלל? על כרחך דעת הרשב"א כמו שכתבנו לעיל, דבעינן שמירה דשליטה משום דא"א לחול דין לשמה במצה אא"כ יש מעשה במצה, וזה ע"י שמירה

בעינן לשמה בקצירה וטחינה משום דעדיין אינו מצה או עיסה, ועל כרחך הדין שמירה הוא רק מחמץ. אולם יש חולקים על הט"ז, ולדעתם גם בקצירה וטחינה בעי לשמה. כן היא דעת הב"ח, וכמו שהביא הט"ז בשם מו"ח בסימן ת"ס (ס"ק א'). ובשיטת הב"ח עומד הפמ"ג, וכתב דמלשון הרשב"א משמע דבעינן קצירה וטחינה לשמה. ועיין בביאור הלכה (סי' ת"ס ס"א ד"ה אין לשון) דגם הא"ר ומטה יהודה סוברים כב"ח. וגם הר"ן וב"י שסברי דבעינן שמירה בקצירה וטחינה רק למצות מצוה, ע"כ סברי דבעינן שמירה כדי לחול לשמה, ולכן רק מצות מצוה בעי לשמה. כי אילו היה חובת שמירה משום חמץ לבר, מאי שנא מצות מצוה בליל ראשון דפסח משאר היום טוב. וכך הביין הערוך השלחן (סי' תנג"ס ס"ק י"ח-כ') שלדעת הר"ן וב"י בעינן שמירה בקצירה וטחינה מצד לשמה.

ויש לעיין לכל הני רבותי דבעינן קצירה וטחינה לשמה, מה יענו על טענת הט"ז דלא ייתכן שמירה לשמה בשעת קצירה וטחינה, כי עדיין אינו עיסה של מצה.

ונראה ששיטה זו דבעינן קצירה וטחינה לשמה יובן ע"פ מש"כ הברכת שמואל (גיטין סי' י') שדין לשמה במצה חלוק מלשמה דשאר דוכתי כמו גט, ס"ת, ציצית, קרבנות ועוד, דבכולהו לשמה הוא חלות בחפצא. אבל במצה, שמירה לשמה אינו חלות במצה, אלא הוא תנאי בקיום המצוה, ודומה למצות צריכות כוונה שהוא תנאי בקיום המצוה ע"ש. ונראה שהכרחו של הבי"ש הוא מה שהעיר הרא"ה, דבמצה לא כתיב ועשיתם את המצות אלא ושמרתם את המצות, ומשם ילפינן דין לשמה. ומאי טעמא לא אמרה תורה ועשיתם את המצות, שהרי בכל דוכתי לשמה חל בחפצא ע"י עשייה לשמה (ולעיל תירצנו בביאור הרשב"א דבמצה השמירה הוא העשייה, כי החפצא של מצה הוא עיסה שלא נתחמצה). ומקושיא זו הכריח שמצה שאני משאר דוכתי, ואין לשמה חלות בחפצא, אלא

בשמירה, ולכן סגי בפיקוח ולא בעינן שליטה. אבל באמת זה אינו, כי כל הני רבותאי דלעיל סברי דלא מהני ישראל עומד על גביו, שהרי הב"ח, א"ר ומטה יהודה כתבו דבעינן קצירה וטחינה לשמה ע"י ישראל, ולא מהני בעכו"ם עומד על גביו. גם הפרי מגדים דייק מלשון הרשב"א דבעינן קצירה וטחינה לשמה, והלא הרשב"א סובר דלא מהני ישראל עומד על גביו וכמש"כ הב"י בשמו. גם הב"י סובר דבעינן קצירה וטחינה לשמה וכמש"כ למעלה, ובסימן ת"ס הכריע הב"י דלא מהני ע"י עכו"ם וישראל עומד על גביו. וא"כ שני הדינים סתרי אהדדי, וכולהו רבותינו דלעיל סברי דבעינן קצירה וטחינה לשמה, שזה מורה דלשמה אינו דין במצה אלא בשמירה, וגם סברי דלא מהני לישא ואפייה ע"י עכו"ם וישראל ע"ג, שמזה מוכח דלשמה הוא דין במצה (ולזה בעינן שמירה דשליטה).

ויש לומר בחדא מתרי אנפי. הא, כי באמת כולהו סברי דלשמה הוא חלות במצה, ולכן לא מהני ישראל עומד על גביו משום דבעינן חלות לשמה ע"י שליטה. ומה דבעינן לשמה בקצירה וטחינה, אף דעדיין לא חל שם מצה עד שנילוש ונעשה עיסה, היינו מגזירה דרבנן, דרבנן גזרו קצירה וטחינה אטו לישא ואפייה, כמו דבעינן לשמה בלישה ואפייה, ה"נ מדרבנן בעינן לשמה בקצירה וטחינה. כי הרי ביארנו לעיל דמלשון הרמב"ם מוכח דשמירה בקצירה וטחינה הוא דין דרבנן. ואף שכתבנו לעיל שדעת הט"ז שלא ייתכן לאמר דרבנן תקנו לשמה בקצירה וטחינה, כי המושג של לשמה לא שייך אלא בעשיית המצה בשעת לישא ואפייה, י"ל דכולהו רבנן דלעיל פליגי וסברי שאף דלא הוי מצה בשעת קצירה, מ"מ גזרו קצירה וטחינה אטו לישא ואפייה.

או זיל לאידך גיסא. לדעת הב"ח, א"ר, מטה יהודה, פרי מגדים, רשב"א וב"י י"ל דלשמה הוא דין בשמירה (ולא במצה), ומשום הכי בעינן לשמה בקצירה וטחינה אף דעדיין לא הוי עיסה דמצה. ומה דלישה ואפייה ע"י

דשליטה. א"כ מוכח דלרשב"א לשמה הוא דין במצה ומשו"ה בעינן שמירה דשליטה.

ונראה דאף הפלוגתה בין הט"ז (שכתב שע"כ לא בעינן קצירה וטחינה לשמה משום דעדיין לא מקרי מצה עד לישא ואפייה) לבין הב"ח, פרי מגדים, מטה יהודה, א"ר, בית יוסף, ור"ן (דסברי דבעינן קצירה וטחינה לשמה) תלוי בחקירה הנ"ל. כי לדעת הט"ז, לשמה הוא חלות במצה, וע"כ לא ייתכן דין לשמה בשעה שעדיין הוי דגן. אבל לשאר רבותינו, לשמה הוא דין בשמירה, וא"כ אף בקצירת וטחינת דגן ייתכן דין לשמה, שהרי בעינן שמירה בדגן, ולכן צריך שיהא שמירה לשמה. ואף דבתורה כתיב ושמרתם את המצות, מצה דווקא, וא"כ איך ייתכן לאמר דבעינן שמירה לשמה בשעה שאינו מצה? היינו טעמא, דמדאורייתא הדין שמירה הוא בשעת לישא ואפייה משעה שבא לכלל מצה, דהא ושמרתם את המצות כתיב, ורבנן הרחיבו את הדין שמירה להיות כולל אף קצירה וטחינה (וכמש"כ לעיל מדיוק לשון הרמב"ם). ולדעת הט"ז, אף שהשמירה בקצירה וטחינה מדרבנן, לא ייתכן לאמר דרבנן תקנו לשמה בקצירה וטחינה, שהרי לדידיה לשמה הוא דין במצה, ועל כן, אפילו מדרבנן, המושג של לשמה לא שייך אלא בעשיית המצה בשעת לישא ואפייה. אבל החולקים סוברים שלשמה הוא תנאי בשמירה, וא"כ י"ל דמדאורייתא בעינן שמירה לשמה בשעת לישא ואפייה, ומדרבנן הרחיבו את הדין שמירה לכלל הדגן, ולכן גם קצירה וטחינה בעי לשמה.

י. סתירה בשיטות

אמנם כן, לדרכנו, הב"ח, פרי מגדים, מטה יהודה, א"ר, ב"י ור"ן דסברי דבעינן קצירה וטחינה לשמה, כולהו סברי דלשמה הוא תנאי בשמירה (ולא במצה). וא"כ היה ראוי שיסברו כרא"ה דלישה ואפייה ע"י עכו"ם מהני בישראל עומד על גביו, לפי מה שפירשנו שיטת הרא"ה, דישראל עומד על גביו מהני משום דלשמה אינו חלות במצה אלא

עכו"ם וישראל עומד על גביו לא מהני, היינו משום דחיוב שמירה הוא דין שליטה, ולא סגי בפיקוח, ואם העכו"ם קוצר וטוחן או לש ואופה, אין לישראל שליטה, ולכן לא מהני. ואף דלכאורה קשה למימר הכי, דמהיכי תיתי ששמירה פירושו שליטה. ובשלמא אם נאמר דלשמה הוא דין במצה מוכרח דשמירה הוא שליטה כי היכא דתהוי מעשה עשייה. כי רק בעשייה שייך חלות לשמה, ואם עומד ומפקח אין כאן עשייה, וכנ"ל. אבל אם נימא דלשמה הוא דין בשמירה, אין שום הכרח דבעינן עשייה דמצה ע"י שמירה דשליטה, ומהיכי תיתי דשמירה דפקוח לא סגי, והרי פשטיה דקרא דכתיב "ושמרתם את המצות" משמע דכל אופן של שמירה מהני, כמו שכתבנו לעיל. י"ל דמדכתיב ושמרתם את המצות ולא כתיב הזהרו במצות, משמע דבעינן שמירה דשליטה ולא סגי בפיקוח, כי לישנא דשמירה משמע שמירה בפועל על ידי שליטה. והוא גזירת הכתוב דבעינן שמירה דשליטה אף דלא בעינן שמירה דעשייה לחול דין לשמה. וההכרח דשמירה פירושו שליטה אינו ממה דחל דין לשמה במצה ע"י שמירה, אלא מלישנא דקרא, דשמירה משמעותה שליטה. ואף דכתבנו דלפי הרא"ה מהני ישראל עומד על גביו משום דלדידה לשמה הוא דין בשמירה וסגי בשמירה דפיקוח, וא"כ מוכח דעצם לשון "ושמרתם" אינו הוכחה דבעינן שליטה, היינו דעת הרא"ה, אבל כל רבותאי הנ"ל חולקים וסוברים דשמירה משמעותה שליטה.

יא. סיכום

בתחלת דברינו חקרנו, אדם שנוהג כשיטת הרמב"ם לאכל מצה שמורה משעת קצירה כל ימי הפסח, ואיקלא למקום שא"א לו להשיג מצה שמורה, או שמצה שמורה עולה ביוקר גדול, האם שרי לו לאכול מצה שאינה שמורה בלי התרת נדרים? והבאנו דפליגי בזה המגיד משנה (שסובר דבעינן שמורה רק לכתחלה) ורב חיים פאלאגי (דחיוב שמורה לרמב"ם

גם נתבאר בדברינו דשיטת הרמב"ם הוא דלשמה הוא חלות במצה, ובלישה אפייה בעינן שמירה לשמה, ולא מהני ישראל עומד על גביו משום דבעינן שמירה דשליטה. ובקצירה וטחינה בעינן שמירה דפיקוח משום חמץ, ובה מהני ישראל עומד על גביו. וזהו כשיטת הט"ז.

לדעת הרא"ה דמהני ישראל עומד על גביו בלישה ואפייה, לשמה הוא תנאי בשמירה. וגדרו של שמירה הוא פיקוח. הרשב"א חולק ולדעתו לישת ואפיית עכו"ם לא מהני בישראל עומד על גביו, משום דשמירה פירושו שליטה.

ולפי דעת הב"ח, פרי מגדים, א"ר, מטה יהודה, רשב"א וב"י, בעינן קצירה וטחינה לשמה, ולא מהני ישראל עומד על גביו. וייתכן דסברי דלשמה הוא חלות במצה ובעינן לשמה בקצירה וטחינה מגזירה דרבנן אטו לישת ואפייה, או אפשר דסברי דלשמה הוא חלות בשמירה, ומכל מקום בעינן שמירה של שליטה מגזירת הכתוב, ולכן לא מהני ישראל עומד על גביו.